

**PROBLEMA ECHIVALENȚEI FRAZEOLOGISMELOR
ÎN TRADUCERE /
LE PROBLÈME DE L'ÉQUIVALENCE PHRASÉOLOGIQUE
DANS LA TRADUCTION**

Monica Geanina COCA¹

Rezumat: Este cunoscut faptul că frazeologismele, aceste structuri lingvistice caracterizate de stabilitate, expresivitate, polilexicitate, creează o multitudine de probleme în momentul traducerii, echivalența în limba sursă în cea țintă este dificil de atins. Vom începe analiza prin prezentarea teoriilor formulate de specialiști în legătură cu noțiunea de echivalență, subliniind asemănările și diferențele în traducere în limbile romane.

Cuvinte-cheie: frazeologie, proverbe, echivalență, traducere, idiomaticitate

Résumé: Il est déjà un fait connu que les phraséologies, ces structures linguistiques caractérisées par stabilité, expressivité, polileximité, soulèvent une multitude de problèmes lorsqu'on essaie de les traduire, leur équivalence de la langue source à la langue cible étant difficile à obtenir. Nous commencerons dans notre analyse par la présentation des théories formulées par des spécialistes sur le concept d'équivalence, puis nous effectuerons une analyse linguistique comparative de certains proverbes roumains du point de vue des relations d'équivalence, en soulignant les similitudes et les différences dans leur traduction dans les langues romanes.

Mots-clés: phraséologie, proverbe, équivalence, traduction, idiomatité

1. Atât teoria, cât și practica traducerii frazeologismelor (expresii, locuțiuni, îmbinări stabile, proverbe, zicători ș.a.) au fost marcate în timp de eterogenitate în ceea ce privește terminologia, opiniile divergente exprimate fiind generate de trăsăturile acestor fapte de limbă repetate, care ar trebui să se păstreze într-o măsură similară în ambele limbi, respectiv: unitatea de sens, gradul de figurativitate (idiomaticitate), expresivitatea. Lucrarea de față urmărește identificarea, printr-o analiză lingvistică de tip comparativ, a unor similarități și deosebiri de natură formală și semantică pe care le cunosc proverbele și zicătorile în procesul de traducere în limbile romanice, având la bază un corpus de construcții fixe, înregistrate de Gabriel Gheorghe în lucrarea *Proverbele românești și proverbe lumii romanice. Studiu comparativ*, București, Editura Albatros, 1986, dar și din alte lucrări de profil.

¹ Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, monicabilauca@yahoo.com

1.1. Teoretizarea conceptului de *echivalență* (numită și *traducere literală, transcodare, corespondență*) a generat denumiri, încadrări și tipologizări diferite, în funcție de criteriile avute în vedere și de apartenența la o școală lingvistică sau la alta, cu o arie de aplicabilitate mai mult sau mai puțin recunoscută și validată de practica traducerii: *echivalență denotativă* (sau *referențială*), *conotativă, pragmatică, formal-estetică, normativă* (Fiedler, 2007); *echivalență lingvistică, paradigmatică, stilistică, textuală* (Bassnet, 2002); *echivalență totală, parțială, lexic intraductibil* (I. Condrea, 2006); *echivalență cognitivă* (Seleskovitvh, Lederer, 1993; J. Delisle, 1993), *echivalența funcțională, dinamică, formală, semantică* ș.a.²

1.2. În ceea ce privește analiza noastră, care are ca obiect de investigație proverbele (lat. *proverbium* „dicton”), acestea au făcut, în spațiul lingvistic românesc, obiectul cercetărilor teoretice și aplicative, mai ales în cadrul disciplinei apărute în secolul al XX-lea, cunoscută sub denumirea de paremiologie. Primele preocupări referitoare la studierea proverbelor s-au concretizat în numeroase colecții de proverbe, antologii, începând cu cea a lui G. Barițiu (*Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1840), continuând cu Anton Pann (*Povestea vorbii*, 1847), I. C. Hinișescu (*Proverbele românilor*, 1877), Petre Ispirescu (*Zicători populare*, 1872), Iordache Golescu (*Pilde, povățuiri și cuvinte adevărate*), Iuliu Zanne (*Proverbele românilor*, în zece volume, 1895-1903), George Muntean (*Apa trece, pietrele rămân. Proverbe românești*, 1966) ș.a.

Traducerea acestor „manifestări de vehiculare a ideilor și conceptelor de către limbaj”³, transpunerea lor dintr-o limbă în alta au evidențiat numeroase dificultăți și au condus la formularea unor strategii traductologice și, implicit, la apariția unor taxonomii și a unei terminologii specifice, aspecte sintetizate recent de Alin Tiți Călin, pe care le vom prezenta succint în continuare datorită interesului pentru lucrarea noastră⁴. Astfel, pentru Juan José Ortega Román, analiza comparativă a proverbelor din limbile română și spaniolă din perspectiva gradului de echivalență existent a condus la identificarea a trei tipuri: *proverbe identice*, în care corespondența este totală, la toate nivelurile limbii; *proverbe în care echivalența este parțială*, în care apar modificări reperabile la nivel morfologic, sintactic sau lexical; *proverbe diferite*, în care se păstrează ideea generală, dar expresia este alta⁵. Aplicarea aceluiași criteriu pentru limbile engleză și spaniolă a avut ca rezultat identificarea de către Gloria Corpas Pastor

² Pentru trimiteri și detalii, a se vedea Georgiana Lungu Badea, *Echivalența: definiție și tipologie*, https://litere.uvt.ro/litere-old/vechi/documente_pdf/aticole/uniterm/uniterm2_2004/glungu.pdf, p. 2.

³ Gabriel Gheorghe, *op. cit.*, p. 12.

⁴ *Traducerea proverbelor: teorii și strategii*, <http://www.revista-studii-uvvg.ro/images/stories/46/2.6.pdf>.

⁵ Juan José Ortega Román, *Paremiologia y fraseologia comparadas españolas y rumanas: buscando equivalencias, acercandos idiomas*, în „Paremia”, nr. 15, Madrid, 2006, p. 73-81.

a acelorași tipuri de echivalență, numite de autoare *echivalență totală, parțială și nulă*. Alte tehnici de traducere propuse pun accentul pe conservarea, în procesul de transpunere a unor indici de recunoaștere, fie că este vorba de un lexem, în cazul tehnicii actanțiale de traducere, fie că vorbim de păstrarea *aceleiași* idei, în cazul tehnicii sinonimice și a celei tematice (Julia Sevilla Muños, 2006, 73-81); traducerea proverbului prin păstrarea structurii și a semnificatului, traducerea doar prin păstrarea semnificatului și înlocuirea formei, traducerea prin parafrazare, traducerea prin omisiune (Mona Baker, 1997: 71-78)⁷.

În ceea ce privește contribuțiile românești în domeniu, această chestiune a generat și la noi, în timp, opinii divergente, mai ales în legătură cu criteriile care trebuie aplicate și cu etapele care trebuie respectate. Pentru Daniela Ene, reușita traducerii depinde de parcurgerea mai multor pași, a căror viabilitate a fost probată pe baza unor exemple selectate din literatura britanică: „1) traducătorul identifică îmbinarea stabilă din limba sursă; 2) traducătorul analizează sensul îmbinării stabile din limba sursă, descifrând componentele semantice, stilistice și funcționale ale acesteia (parafraza în limba sursă); 3) specialistul traduce propriu-zis îmbinarea stabilă, transferând parafrazarea din limba sursă într-o parafrazare în limba țintă (parafraza în limba țintă); 4) procesul de traducere este finalizat prin substituirea textului din limba sursă cu un text din limba țintă”⁸. Alte taxonomii apărute în spațiul românesc care fac referire la aplicarea criteriului semantic și a celui stilistic au condus la alte încadrări: a) *proverbul prescripție (normă, indicație)*, b) *proverbul de atitudine (pozitivă/negativă)*, c) *proverbul de informație (general/particular)* (Pavel Ruxăndoiu)⁹, teme constante, precum „înțelepciunea, adevărul, bunătatea, cinstea, demnitatea, ironia, cumpătarea, inteligența, dreptatea, resemnarea, educația ș.a.”¹⁰ (Constantin Negreanu); *proverbe opozitive și nonopozitive* (comparative consecutive, dialogate), *proverbe metaforice sau alegorice și proverbe nemetaforice și nealegorice* (*proverbe-sfaturi, proverbe-constatări, proverbe-plângeri, proverbe-ironii, proverbe-exemple, proverbe caracterizatoare*) (Ilie Danilov)¹¹. În cazul proverbelor pentru care se cunoaște originea, cum ar fi cele biblice, dificultățile referitoare la traducerea

⁶ *Grados de traducción translémica de las locuciones en inglés y en español*, în R. J. Sola, L. A. Lázaro, J. A. Gurpegui (ed.), „Actas del XVIII Congreso de Aedan”, Universidad de Alcalá de Henares: Servicio de Publicaciones de la Universidad, Alcalá de Henares, 1994, pp. 335-341.

⁷ *In other words. A coursebook on translation*, Routledge, London, 1997.

⁸ Daniela Lucia Ene, *Conceptul de «echivalență» în traducerea îmbinărilor stabile de cuvinte din limbile engleză și română*, www.philologica-jassyensia.ro/upload/VI_2_Ene.pdf, p. 200.

⁹ *Proverbul, element de educație*, în *Educație și limbaj*, 1972, p. 176, apud Constantin Negreanu, *op. cit.* p. 26.

¹⁰ *Op. cit.*, p. 9.

¹¹ *Repere ale paremiologiei românești*, Editura Moldova, Iași, pp. 64-69.

lor sunt într-o măsură estompate de lipsa de intervenție a particularităților endemice și culturale¹².

Paremiografia românească, prin comparație cu cea din limbile romanice, este, după cum observa Gabriel Gheorghe, în urma unei cercetări de durată, cel mai bine reprezentată și cel mai riguros întocmită, grație colecției monumentale de probe adunate de Iuliu A. Zanne, care, folosind principiile încadrării onomasiologice, cuprinde, în zece volume, bogatul tezaur paremiologic românesc, distribuit în funcție de opt categorii: natura, cu fenomenele naturale general valabile care se întâlnesc; omul și acțiunile lui, în plan personal și social, fiecare cu multiple subdiviziuni și nuanțări.

1.3. Ca o apreciere generală, am remarcat, în urma parcurgerii corpusului de proverbe și a variantelor pe care le cunosc acestea în limbile romanice, că cele mai numeroase sunt cazurile de echivalență totală sau parțială, reperabilă mai ales la nivel structural și semantic și care poate fi pusă, după Stelian Dumistrăcel, sub semnul „universalilor frazeologice”, al faptelor de limbă care au la bază același mental universal de gândire. Pentru lingvistul ieșean, prezența unor structuri similare în mai multe limbi, indiferent de apartenența sau nonapartenența la o familie de limbi, fie că structurile fixe aparțin clasei „copii ale realității”, fie că aparțin categoriei „expresii imaginare”, nu trebuie pusă pe seama „împrumutului”, a fenomenului aculturației, ci este rezultatul aceluiasi mecanism de gândire, de percepție și de exprimare a realității. Acesta a fost și unul dintre obiectivele urmărite și demonstrate în lucrarea comparativă realizată de Gabriel Gheorghe, și anume de a înlătura prejudecățile și opiniile personale ale unor autori care apreciau că „tezaurul paremiologic românesc s-a îmbogățit cu numeroase proverbe împrumutate, fie pe cale orală, fie prin scris, de la alte popoare”¹³. De altfel, analiza comparativă a 360 (364) de proverbe în limbile romanice realizată de autor l-a condus la câteva observații interesante în ceea ce privește aria lingvistică de utilizare și echivalența lor: 15 proverbe există doar în limbile română și latină, iar numărul variantelor și al elementelor de referință cu care circulă un proverb românesc este de obicei mult mai mare decât în cazul proverbelor în alte limbi romanice.

1.3.1. Relativ la concordanța proverbelor în limbile romanice, se poate observa, în cazul stereotipurilor echivalente, că acestea selectează, la nivel formal, de obicei, aceiași termeni, dar concordanța vizează și aspecte referitoare la păstrarea simetriei, respectarea rimei, a ritmului, eufonia enunțului, fapt care a

¹² Pentru problematica proverbelor biblice, a se vedea Pr. prof Alexandru Stănculescu Bârdea, *Povestea vorbelor de dub: articole și studii de paremiologie*, Editura Cuget Românesc, 2003.

¹³ *Op. cit.*, p. 11.

determinat-o pe Ligia Brădeanu să asemene traducerea proverbelor cu cea a poeziilor¹⁴.

În ceea ce privește domeniile de referință, sunt cele comune unor populații aflate în stadii asemănătoare de evoluție socială, economică și culturală și oferă, după cum remarcă Arina Avram, „o extraordinară imagine a tuturor aspectelor vieții din popor, a atitudinilor lui fundamentale, a raporturilor lui cu lumea”¹⁵. Fie că este vorba de lumea înconjurătoare, fie că referirea se face la interacțiunea omului cu aceasta, frazele scurte și fixe au avut ca rezultat legiferarea unor experiențe (materiale) de cunoaștere, care au fost transferate apoi, de cele mai multe ori, asupra cunoașterii spirituale. În felul acesta, deși referirea se face la situații concrete, figurativitatea dobândită la nivelul semnificației, ca „proces firesc de raționalizare și unificare, care s-a petrecut în majoritatea limbilor europene”¹⁶, le-a transformat în fapte de limbă cu o arie largă de aplicabilitate, având valoarea unui ghid comportamental care și-a probat valabilitatea de-a lungul timpului. În aceeași ordine de idei, I. Cuțeu remarcă faptul că, deși realitățile surprinse sunt unele comune universului tradițional, ele acoperă o arie relativ restrânsă de situații¹⁷.

Din perspectivă semantică, în ceea ce privește natura, similitudinile de traducere pot fi urmărite în proverbe care fac trimitere la legile naturii, cele mai întâlnite elemente fiind cele indispensabile vieții: soarele, apa, lemnul (pădurea). În ceea ce privește componentele mediului care aparțin regnului animal și vegetal, acestea sunt surprinse în diferite momente relevante din existența lor (animale), ciclicitate (regn vegetal):

R. Soarele încălzește pe toată lumea (și pe buni și pe răi), cu varianta: Soarele nu răsare numai pentru un om. L. Sol lucet omnibus. Ubique medius caelus est. F. Le soleil luit pour tout le monde. Le soleil brille partout. I. Per tutto si leva il sole. S. Tutto il mundo e paese. O sol quando nasce e para todos. Cuando el sol sale, para todos sale.

Alte exemple: R. După ploaie trebuie să răsară soare. După furtună vine și vreme bună. După nor (ploaie, furtună, vreme rea) și senin. După nor vine senin, după dulceață pelin. După nouri îi senin, după dragoste suspin. După furtună și liman; R. Două pietre tari nu pot măcina bine ș.a.

¹⁴ Ligia Brădeanu, *Difficulties and Strategies in the Translation of Proverbs (with illustration of the translation into English of proverbs from Don Quixote)*, în „Analalele Universității «Al. I. Cuza» Iași”, secțiunea Lingvistică, tomul LIV, 2008, p. 179.

¹⁵ *Enciclopedia înțelepciunii. 107 învățăminte din proverbele lumii*, București, 2011, p. 3.

¹⁶ Gabriel Gheorghe, *op. cit.*, p. 57.

¹⁷ *Dicționarul proverbelor românești. 777 texte din Dicționarul tezaur al paremiologiei românești*, Chișinău, Editura Litera Internațional, 2006, p. 7.

Relativ la semnificația actualizată, se observă că, dacă cele mai multe structuri vizează, atunci când e vorba de natură, observații general valabile, iar aria de aplicabilitate este una largă, atunci când referirea se face la om, caracterul moralizator cuprins în proverbe trimite mai ales la greșeli pe care acesta le-a făcut în anumite contexte situaționale, de aceea și aria de aplicabilitate este mai redusă. De altfel, se poate observa că omul, în interacțiunea lui, a fost surprins în diferite ipostaze, atât în cadrul colectivității, cât și ca unic actant. Cele mai multe dintre acțiunile individuale surprinse în proverbe fac trimitere la situații contextuale, iar când referirea se face la acțiunea colectivă accentul este pus pe consecințele modului de a acționa, în directă legătură cu interesele colectivității, fără a implica însă, în mod obligatoriu, și „o încărcătură sapiențială”¹⁸.

Cele mai multe situații de echivalență totală le regăsim însă în cazul proverbilor de dimensiuni reduse, majoritatea fiind încadrabile în categoria proverbilor constative, fără a exclude însă și proverbele caracterizatoare: *R. A pune (turna) ulei pe foc*, cu varianta *Nu zvrâli untdelemn pe foc*; *A ține lupul de urechi* (proverb existent doar în română, latină, franceză, spaniolă); *Aurul în foc se lămurește* (există doar în latină, franceză, italiană, catalană); *Banul poate tot*, *Boii bătrâni fac brazda dreaptă*, *Ce ție nu-ți place, altuia nu face*, *Cine moare nu mai mișcă*, *Căinele care nu latră mușcă*, *Dai un ou ca să ai un bou*, *Găina bătrână face ciorba (zeama) bună*, *Haina face pe om*, *Graba strică treaba*, *Greșind învață omul*, *Iarba (poama) rea nu pierde*, *Între doi munți este o vale*, *Mai bine mai târziu decât niciodată*, *Moartea nu iartă pe nimeni*, *Ochii sunt oglinda sufletului*, *Orice adevăr nu e bun de spus*, *Poșta vine mâncând*, *Puțin și des face mult*, *Sărăcia nu este păcat*, *Seamănă ca două picături de apă*, *Timpuț pierdut nu se mai întoarce*, *Vorba vorbă aduce (deschide)*, *Zidurile au urechi*, *A avea ochi mai mari decât burta* „se spune despre cei lacomi sau despre cei care vor să obțină lucruri fără să fie îndreptățiți” ș.a.

Alte similarități vizează: a) păstrarea tendinței de bimembrism în toate limbile romanice: *A zice e una, a face e alta*; *Azi mie, mâine ție*, *Bine faci, bine găsești*, *Boală lungă, moarte sigură*, *Bun de gură, (și) rău de lucru (mână)*; *Câte capete, atâtea păreri*; *Câte slugi ai, atâția dușmani hrănești*; b) folosirea propozițiilor subiective în toate limbile romanice: *Cine caută găsește*, *Cine ce învață, moartea-i dezvăță*, *Cine doarme (se culcă) cu câinii se scoală plin de (cu) pureci*, *Cine dorește mult, pierde și cel puțin*, *Cine iubește bine, pedepsește bine*, *Cine îmbrățișează multe puține adună*, *Cine întrebă nu greșește*, *Cine nu lucrează, să nu mănânce*, *Cine scuipă în sus, îi cade pe obraz*, *Cine seamănă vânt, culege furtună*, *Cine se face oaie îl mănâncă lupii*, *Cine tace primește*, *Cine vorbește seamănă, cine ascultă culege*, *Din nimic, tot nimic*.

În general, se preferă modul enunțiativ, direct, de exprimare a mesajului (moralizator), în care verbul este la un mod personal, la formă afirmativă,

¹⁸ Gabriel Gheorghe, *op. cit.*, p. 14.

prezentat sub forma unei definiții, a unei constatări, sau în structuri eliptice, fără a exclude și existența modurilor exclamative sau interogative¹⁹:

R. Obișnuința-i (obiceiul este, devine o) a doua natură. Deprinderea e a doua natură. Deprinderea se face fire. Datina e a doua natură. Obiceiul învechit este deprindere cu nevoie a se uita. Mare-i puterea obișnuitei. L. Consuetudo quasi altera natura efficitur. Consuetudo est altera natura. F. L'habitude est une seconde (autre) nature. Co. L'uso e una segunda natura. I. L'abitudine (consuetudine) e una seconda natura. L'uso vince (doventă) natura. Si. Usu fa natura. S. La costumbre es otra (segunda) naturaleza.

R. Mână rece, inimă caldă. F. Froides mains, chaudes amours. I. Mano fredda a cuor sincero. Freddo di mano, caldo di cuore. P. Maos frias, coracao quente, amor para sempre. Friode mao, quente de coracao. Maos frias, coracao quente. Maos quentes, coracao frio, amor vadio. S. Manos frias, corazon caliente, amor de siempre. Manos calientes y corazon frio, amor perdido.

1.3.2. În ceea ce privește elementele de originalitate, Gabriel Gheorghe remarca în limbile romanice occidentale „existența unor formulări tip, o contaminare regională [...] precum și faptul că în limba română nu se găsesc proverbe cu *regi și prinți*, ca element de referință, că relațiile de subordonare pe care omul occidental le poartă cu puterea directă a regelui, entitate concretă, românul le are cu puterea-idee, a entității supreme, anterioară oricărui tip de stăpânire lumească, în acest caz Dumnezeu fiind o metaforă”²⁰. Alte diferențe notate de autor se referă la: a) exprimarea colocvială, „detașată”, în două cazuri, în limba română, față de registrul neutru, preferat de alte limbi romanice (cazul proverbului românesc *Când îi dai îi fată vaca*, tradus în latină: *Cine dă cu împrumut vinde prietenul și cumpără dușman*; F. *La împrumut prieten (Dumnezeu), la restituire dușman*, I. *La împrumutare prieten, la restituire dușman*.), *Cine s-a fript cu ciorbă, suflă și în iaurt*; b) existența în limbile romanice occidentale a aceleiași variante, inexistentă în română (*Limbă lungă, mână scurtă*), existența în două limbi romanice a unor variante, inexistente în alte limbi; c) similitudini între limbile din Peninsula Iberică și absențe în alte limbi; d) absența din aria romanică a unor proverbe care sunt prezente numai în greaca veche și în română; e) prezența doar în latină și în româna contemporană a unor proverbe prezente în operele lui Plautus, Terentius, Horatius; f) proverbe arhaice, care se găsesc

¹⁹ Pentru observații privitoare la particularitățile stilistice ale proverbelor românești, a se vedea George Coșbuc, *Nașterea proverbelor*, în *Elementele literaturii populare*, Antologie, prefață și note I. Filipciuc, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986, pp. 267-274.

²⁰ *Op. cit.*, p. 59.

numai în română (*După moarte și cal de ginere, Nu te amesteca ca mărarul sau ca pătrunjelul în toate bucatele ș.a.*).

Acestor observații li se pot adăuga și altele, identificate de noi, referitoare atât la formă, cât și modul de exprimare al mesajului.

1.3.2.1. Astfel, la nivel formal, se observă:

- preferința unor limbi de evidențiere a sensului prin utilizarea formei negative a verbului:

R. Cine intră (se prinde) în horă trebuie să joace (tragă danțul); Dacă ai intrat în danț trebuie să joci. Dacă în danț tu te-ai prins, ține-te de danț. F. Qui ne veut point danser, ne doit se mettre en danse. Co. Quando s'entra in ballu bisogna a balla. I. Quand'uno è in ballo bisogna ballare. Chi non vuol ballare non vada alla festa. Si. Da qui semus in ballu est precisu balare. Sr. Quie non queret ballare non andet a sa festa. Ct. Estem al ball, cal ballar.

Alte exemple: R. Vasul vechi mai mult ține. L. Malum vas non frangitur. S. Vaso malo no se quiebra.

R: A cincea roată la căruță (car). I. Il caro non va con cinque rote. P. A quinta roda ao carro não faz senão embaraçar.

- păstrarea în toate limbile romanice a unor forme gramaticale specifice (cum ... așa):

R: Cum îți vei așterne, așa vei dormi, cu variantele Cum îți vei face patul, așa vei dormi, Cum se așterne omul, așa se culcă, Cum s-au așternut, pre aceia să se culce. F. Comme on fait son lit, on se couche. I. Come uno si fa il letto, così dorme. P. Quem boa cama fizer, nela se deitará. S. Quien mala cama hace, en ella se yace.

1.3.2.2. La nivel semantic, am identificat următoarele aspecte:

a) prezența termenilor cu valoare simbolică este în directă legătură cu specificul geografic (regional), factorii de mediu natural sau social în care a luat naștere ori s-a adaptat proverbul respectiv, iar ideea generală este exprimată prin structuri asemănătoare, în care doar detaliile sunt modificate:

R. Paiul cât de mic își are umbra sa. Tot paiul are (și) umbra lui (umbră). Toată buruiana cu umbra ei. Și firul de păr își are umbra sa. Fie tufa cât de mică, își are umbra ei. Similar: Furnica cât e de mică și dacă o calci se întoarce să te muște. Vel capillus habet umbram suam. Etiam capillus unus habet umbram suam. F. Il n'y a si petit buisson qui ne porte ombre. I. Ogni pelo ha la sua ombra. S. Cada mosca faz sua sombra. Cada cabelo faz sua sombra na terra (testa). Cada mosca tiene su sombra. Un (cada) cabello hace su sombra en el suelo.

R. Noaptea toată vaca-i neagră. F. La nuit tous les chats sont gris. La nuit tout ble semble farine. I. Al buie (buiou) tutte le gatte sono bigie (bigi, grigi, neri). S. De noite todos os gatos sao pardos. De noche todos los gatos son pardos. De nits tots els gats son negres.

Alte exemple: R: A așteptat să-i pice mură-n gură, cu varianta Așteaptă să-i pice porumbii fierți în gură, se traduce în franceză: Așteaptă să-i cadă ciocârlii în cap, Unei vulpi adormite nu-i cade niciodată nimic în gură. I. Nimănui nu-i cade lasagna în gură sau Vulpea care doarme va fi totdeauna flămândă.

R: A cere lână de la broască. L, F, I, S, A cere lână de la măgar.

R: A face din țânțar armăsar. F, I. A face din muscă un elefant. S. A face din țânțar un uriaș.

R: A promite marea cu sarea, cu varianta A promite munți de aur. F. A promite munți și minuni. I. A promite mări și munți. S. A promite munți de aur.

Bufnița nu clocește privighetori. L. F. P. S. Vulturul nu clocește porumbei. I. Vaca nu naște cerbi.

b) aceeași semnificație este exprimată prin enunțuri total diferite în anumite limbi romanice față de limba română:

R. Cine întreabă nu greșește. Cine întreabă de două ori nu greșește niciodată; Cine întreabă munții sare; Mai bine să întrebi decât să te rătăcești; (E) Mai bine să întrebi de două ori decât să greșești o dată; Întrebarea trece marea. SIMILARE: a. Întrebarea moarte n-are; b. Întrebarea nu costă; c. Întrebarea n-are greș. L. Lingua dux pedis. F. Qui langue a, à Rome va; I. Chi lingua ha, a Roma va. Quando non sai, frequenta in domandare. P. Quem lingua tem, a Roma vai e de Roma vem. Quam tem boca vai a Roma. S. Quien pregunta no yerra. Ct. Qui amb llengua va, a Roma va.

c) unele limbi preferă variantă ritmată, în versuri cu rimă:

R. Ferește-te de omul însemnat (de Dumnezeu). De omul însemnat să fugi (ca de dracu). De om roș, spân și însemnat să fugi cât vei trăi. Omul însemnat de Dumnezeu e dracul în picioare. Il faut se defier des gens marques au B. Bigle, borgne, bossu, boiteux,/Ne t'y fie que si tu ne peux.

Alte exemple: R. Vorba multă nu e fără minciuni. F. Grand parleur, grand menteur. I. Gran parlatore, gran mentitore.

R. Cine făgăduște (promite) mult dă puțin. F. Qui prometteur, petit donneur.

2. Productivitatea genului, ca efect al conciziei și prestigiului dobândit pe parcursul dezvoltării istorice și culturale, a transformat proverbele în adevărate repere ale cotidianului contemporan, unele dintre ele fiind preferate de alte tipuri de discurs datorită posibilităților de adaptare la diferite contexte. Redăm, mai jos, variații pe diferite teme ale celor mai „accesate” forme matriceale, extrase din hebdomadarul „Academia Cațavencu” (2005-2010), a căror transpunere evidențiază, pe de o parte potențialul creativ al limbii, iar pe de altă parte, marchează plurivalența fondului paremiologic.

- *Ofițerii* își schimbă numele, dar *misiunile* ba (AC, 1/2005, 19); Lupu-și schimbă *directorii*, dar *năravul* ba (AC, 39/2005, 3); NUP-u-și schimbă *paraul*, dar *nenorocii* ba! (AC, 9/2006, 3); Lupu-și schimbă *extensiile*, dar *năravul* ba (AC, 15/2006, 18); *Lupoi* își schimbă *părul*, da’ *năravul* ba (AC, 22/2007, 11); Lupu-și schimbă *părul*, da’ *scorpionul* ba (AC, 7/2008, 24); *Gmail* își schimbă *piele*, da’ *năravu*’... (AC, 47/2008, 23); *Tastatura*-și schimbă *culoarea*, dar *năravul* ba (AC, 14/2010, 18), față de *Lupu-și schimbă părul, dar năravul ba*;

- Afară-i vopsit *gardu*’, înăuntru *nu te lasă badigardul* (AC, 12/2005, 19); Afară e vopsit *gardul, în chiloți* e leopardul (AC, 42/2005, 18); Afară-i vopsit *gardul și-năuntru-i Leonardu* (AC, 23/2006, 9); Afară-i vopsit *badigardu*’ înăuntru leopardu’ *și președintele lui* (AC, 38/2006, 2); P-afară-i vopsit *Kierkegardu*’, înăuntru-i leopardu’ (AC, 4/2007, 6); Pe-afară-i vopsit *gardul, înăuntru-i bradul* (AC, 12/2007, 32); Afară-i vopsit *salvgardu*’, înăuntru-i *Chivariu* (AC, 25/2007, 32); Afară-i vopsit *cardul, înăuntru-i leopardul* (AC, 10/2008, 12); Pe afară-i vopsit *gardu*’, dar *Indoor peneliștii și pediștii-și împart cardul* (AC, 10/2008, 18); P-afară-i vopsit *gardu*’, înăuntru e *Cheopardu*’ (AC, 11/2008, 6); Afară este *Gaiardu*’, înăuntru-i *Bulevardul* (AC, 19/2008, 18); Afară-i vopsit *orașul, înăuntru iepurașu*’ (AC, 14/2010, 10), față de *Afară-i vopsit gardul, înăuntru-i leopardul*;

- Iarna nu-i ca *Guevara* (AC, 7/2005, 10); La Brăila, iarna nu-i ca *bara* (AC, 2/2006, 9); Iarna nu-i ca *Varna* (AC, 49/2006, 27); Iarna nu e ca *primăvera* (AC, 8/2008, 24); Iarna nu-i ca *fanfare* (AC, 20/2008, 33); Iarna nu-i ca *bara* (AC, 21/2008, 33); Iarna nu-i ca *Villara* (AC, 16/2010, 21), față de *Iarna nu-i ca vara*;

- Nu iese foc fără *parfum* (AC, 11/2005, 27); Nu iese fum fără *BOC* (AC, 20/2005, 19); Nu iese foc fără *fur* (AC, 21/2005, 32); Nu iese fum fără *joc* (AC, 21/2005, 25); Nu iese fum fără *hip-hop* (AC, 22/2005, 18); Nu iese fum, fără *joc olimpic* (AC, 27/2005, 28); Nu iese fum fără *fuck* (AC, 28/2005, 27); Nu iese foc fără *bum!* (AC, 26/2006, 2); Nu *pieșe* fum fără foc (AC, 43/2006, 18); Nu iese fum fără *pod!* (AC, 46/2006, 26); Nu iese *furt* fără foc (AC, 14/2007, 25); Nu iese *fur* fără foc (AC, 15/2007, 2); Nu iese fum fără *i Pod* (AC, 11/2008, 25); Nu iese foc fără *hun* (AC, 16/2008, 14); Nu iese fum fără *folk* (AC, 18/2008, 16); Nu iese fum fără *copii* (AC, 19/2008, 28), față de *Nu iese fum fără foc*;

• Bate șaua să-nțeleagă *răpitul* (AC, 31/2005, 32); Batem *șabul* să priceapă iapa (AC, 44/2007, 32); Bate șaua ca să priceapă *armăsarii de prăsilă dintre noi* (AC, 18/2008, 22); Bate *nevasta* să priceapă iapa (AC, 36/2008, 18), față de *Bate șaua să priceapă iapa*;

• Toamna se numără *tristețile* (AC, 35/2005, 30); Toamna se *umeri-craci* bobocii (AC, 37/2006, 28); *Primăvara* se numără *babacii* (AC, 11/2007, 6), față de *Toamna se numără bobocii*;

• Dai un ban, dar stai în *fașă* (AC, 37/2005, 7); Dai un ban, da 'ai și față. De fraier (AC, 1/2006, 1); Dai un *click*, dar stai în fața *scenei* (AC, 2/2006, 20); Dai un *leu*, dar stai în *fiță* (AC, 9/2006, 20); Dai un *șut*, dar stai în față (AC, 13/2006, 11); Dai un ban, dar stai pe *baudă* (AC, 21/2006, 14); Dai un ban, dar stai cu picioarele-n față (AC, 29/2006, 19), față de *Dai un ban, dar stai în fașă*;

• O *eroare* nu *râde* niciodată singură (AC, 43/2005, 30); O *avere* nu vine niciodată singură (AC, 1/2006, 4); O *găină* nu *moare* niciodată singură (AC, 21/2006, 29); O *dezolvare* nu vine niciodată singură (AC, 29/2007, 3); O *frunză* nu vine niciodată singură (AC, 39/2007, 6), față de *O nenorocire nu vine niciodată singură*;

• *Bannerul* trece, *vacile* rămân (AC, 14/2005, 28); *Piatra* pleacă, *gropile* rămân (AC, 25/2005, 12); *Burta* trece, *poftete* rămân (AC, 30/2005, 6); *Apa* trece, *taxele* rămân (AC, 7/2006, 19); *Apa RCS*, *pietrele* rămân (AC, 41/2006, 21); *Apa Evian* trece, *bebelușii* rămân (AC, 17/2007, 18); *Primarul* trece, *căprioara* rămâne (AC, 17/2005, 18); *Digul* trece, *apele* rămân (AC, 15/2006, 24); *PSD-ul* trece, *sinistrații* rămân (AC, 17/2006, 13); *Manelele* trec, *mâzgălelele împotriva lor* rămân (AC, 21/2006, 12), față de *Apa trece, pietrele rămân*, titlul unei cunoscute melodii cântate de Mircea Rusu;

• O *mână amână* pe alta (AC, 23/2005, 28); O *bancnotă* spală pe alta (AC, 29/2005, 32); Un *președinte* spală pe altul (AC, 2/2006, 13); *Pomana* spală pe alta (AC, 8/2006, 24); O *mână șpagă* pe alta (AC, 13/2006, 16); O *mână întinsă* spală pe alta (AC, 38/2006, 6), față de *O mână spală pe alta*;

• Bate *Vieru* cât e cald (AC, 3/2005, 16); Bate *șoferul* cât e *motorul* cald (AC, 20/2005, 6); Bate *Fieraru* cât e cald! (AC, 42/2005, 25); *Geoană* bate *pasul pe loc* cât e cald (AC, 44/2005, 9); Bate *romănu'* cât e cald! (AC, 16/2006, 22); *Rromii* noștri ar bate *șlerul* cât e cald (AC, 23/2007, 26); Bate *șlerul* cât e cald (AC, 30/2007, 3); Bate *elevul* cât e cald (AC, 43/2007, 40); Bate *șoferul* cât e cald (AC, 26/2008, 18), față de *Bate șierul cât e cald*;

• Cine a furat ieri un *erou* fură și azi ca un bou (AC, 2/2005, 15); Cine fură azi un ou, mâine fură un *știlou* (AC, 31/2008, 9); Cine fură azi un *motoferăstrău*, mâine *taie* ca un bou (AC, 50/2008, 8); Cine *ia în cap* un ou, mâine va *negocia* c-un bou (AC, 18/2010, 5), față de *Cine fură azi un ou, mâine va fura un bou*;

- Ai *card*, n-ai parte (AC, 2/2005, 23); Ai cărți, ai *part-time!* (AC, 9/2005, 6); Ai cărți, ai *poante!* (AC, 19/2005, 20); Corneliu Prunache sau *AlSPate*, ai parte (AC, 18/2005, 9); Ai *karate*, ai parte (AC, 25/2005, 30); Ai *acte*, ai parte! (AC, 30/2005, 24); Ai carte, ai *party* (AC, 41/2005, 21); Cine are carte, n-are parte de *închisoare* (AC, 11/2007, 17); Ai *cartele*, ai parte (AC, 49/2007, 22); Ai carte, ai parte *de moarte* (AC, 15/2007, 17); Ai carte, ai parte *de scandal* (AC, 21/2007, 14); Ai carte, ai *baterii* (AC, 41/2007, 22); Ai carte, ai parte *de inspirație* (AC, 16/2008, 18); Ai *carnet*, ai parte (AC, 21/2008, 25); Ai carte, ai parte *de carne* (AC, 35/2008, 17), față de *Ai carte, ai parte*;

- *Scaunul* îl face pe om (AC, 2/2005, 25); Haina îl face pe *șofer* om (AC, 23/2005, 11); Omul *fashion* haina, nu haina pe om (AC, 24/2005, 27); Haina îl face pe om *la buzunare* (AC, 32/2005, 7); *Nu haina o face pe femeia politică*, ci draperia (AC, 37/2005, 13); Haina îl face pe *rrom* (AC, 43/2005, 29); *Hiena* l-a făcut pe om (AC, 6/2006, 11); Haina îl face *praf* pe om (AC, 32/2007, 14); Haina *lipsă* îl face pe om *actor* (AC, 43/2008, 14), față de *Haina îl face pe om*;

- Cine se *aroganță* de dimineață ajunge departe, *în UE* (AC, 39/2005, 12); Cine *presimte* de dimineață departe ajunge (AC, 9/2006, 6); Cine se scoală de dimineață, departe *conjuge* (AC, 15/2006, 11); Cine se *culcă* de dimineață, *într-o Vamă* ajunge (AC, 18/2006, 26), față de *Cine se scoală de dimineață departe ajunge*;

- Greu la deal cu *cow-boy* mici (AC, 6/2005, 21); Greutăți la deal cu *boy-ul* mic (AC, 18/2005, 6), *Grec* la deal cu boii mici (AC, 18/2005, 10); Greu la deal cu *leii* mici (AC, 26/2005, 10); Greu la *Ardeal* cu boii mici (AC, 38/2005, 11); Greu la deal cu *Porumboii* mici (AC, 21/2006, 23); *Gay* la deal cu boii mici (AC, 22/2006, 11); Greu la Ardeal cu boii *mici, da'leuți* (AC, 23/2006, 23), față de *Greu la deal cu boii mici*;

- *Caleașca* de dar nu se caută la *deținuți* (AC, 12/2005, 12); Calul de dar nu se caută *pe stradă* (AC, 19/2005, 26); *Calculul* de dar nu se caută la *arginți* (AC, 23/2005, 24); *Becali* de dar nu se caută la *dinți* (AC, 28/2005, 20); Calul de dar nu se caută la *minți* (AC, 37/2005, 21); *Medicalul* de dar nu se caută *printre* *dinții scoși* (AC, 3/2006, 4); *Darul de împrumut* nu se caută la *minți (de îngheață apele)* (AC, 15/2006, 15); *Scan-ul* de dar nu se caută la *dinți* (AC, 19/2006, 21); *BAC-ul* de dar nu se caută la *dinți* (AC, 15/2006, 22); Calul *la preț redus* nu se caută după *dinți* (AC, 33/2006, 21); *Fiica* de dar nu se caută după *dinți* (AC, 13/2008, 19); *Pasta de aur* nu se caută la *dinți* (AC, 41/2008, 10), față de *Calul de dar nu se caută la dinți*;

- La *mortul* sărac, nici *non-stopurile* nu trag (AC, 43/2005, 27); La *creierul* sărac *doar mușchii* mai trag (AC, 18/2006, 13); *La echipele mici* nici *aparatele foto* nu trag (AC, 25/2006, 23); La omul sărac, nici *femeile* nu trag (AC, 3/2008, 14); La omul sărac nici *fetele* nu trag (AC, 16/2008, 18); La omul sărac nici *manechinele* nu trag! (AC, 5/2010, 14), față de *La omul sărac, nici boii nu trag*;

• Cine n-are mătuși *decedate* să-și cumpere! (AC, 1/2006, 4); Cine n-are o Zâna să și-o cumpere! (AC, 8/2006, 14); Cine n-are bătrâni *să-i educe* (AC, 29/2006, 24); Cine n-are bătrâne *în pușcărie* să le *hărtuiască* (AC, 30/2006, 20); Cine n-are *pisici* să nu-și cumpere *pisicuțe* (AC, 49/2006, 29); Cine are cei *mai bătrâni*, să-i *premieze* (AC, 27/2007, 19); Cine n-are *onoare* să-și cumpere (AC, 23/2008, 3); Cine n-are *tineri neliniștiți* să-și cumpere bătrâni *liniștiți* (AC, 33/2008, 20); Cine nu are bătrâni, să le *facă blog* (AC, 3/2010, 24); Cine are bătrâni să-i *țină acasă* (AC, 14/2010, 16), față de *Cine nu are bătrâni să-și cumpere*.

Concluzii

Traducerea proverbelor, echivalarea lor dintr-o limbă în alta ridică, după cum am văzut, multiple probleme teoretice, dificultățile cu care se confruntă specialiștii fiind generate mai ales de procedeele, de tehnicile de traducere și de natura textului.

În ceea ce privește practica traducerii, analiza comparativă a proverbelor din limbile romanice a evidențiat faptul că există numeroase similitudini de traducere, reperabile atât la nivel formal, cât și în privința înțelesului apoftegmatic transmis, și care își găsesc justificarea în experimentarea aceluiași tipuri de opinii, atitudini, conduite. Cât despre valoarea normativă a indicilor care trimit la profilul mental, aceasta este în directă legătură cu instanța subiectivă a eului colectiv ce legitimează diferite cadre sociale de funcționare a colectivității, în urma selecției unor acțiuni individuale cu interes comun pentru comunitate.

Bibliografie:

- Avram, Arina (2011): *Enciclopedia înțelepciunii. 107 învățăminte din proverbele lumii*, București.
- Cuceu, I. (2006): *Dicționarul proverbelor românești. 777 texte din Dicționarul tezaur al paremiologiei românești*, Chișinău, Editura Litera Internațional.
- Ene, Daniela Lucia (2015): *Traduttore, traditore. Incursiune în teoria și practica traducerii unităților frazeologice*, Iași, Editura Demiurg.
- Gheorghe, Gabriel (1986): *Proverbele românești și proverbele lumii romanice. Studiu comparativ*, București, Editura Albatros.
- Muntean, George (1984): *Postfață la Proverbe românești*, Editura Minerva, București.
- Negreanu, Constantin (1983): *Structura proverbelor românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Ruxăndoiu, Pavel (2003): *Proverb și context*, Editura Universității din București.
- Tabarcea, Cezar (1982): *Poetica proverbului*, Editura Minerva, București.

Articole:

- Badea, Georgiana Lungu (2004): *Echivalența: definiție și tipologie*, https://litere.uvt.ro/litere-old/vechi/documente_pdf/aticole/uniterm/uniterm2_2004/glungu.pdf

- Brădeanu, Ligia (2008): *Difficulties and Strategies in the Translation of Proverbs (with illustration of the translation into English of proverbs from Don Quixote*, în „Analele Universității «Al. I. Cuza» Iași”, secțiunea Lingvistică, tomul LIV, p. 179-196.
- Busuioc, Ileana (2004): *Tipuri de entități frazeologice*, https://litere.uvt.ro/litere-old/vechi/documente_pdf/aticole/uniterm/uniterm1_2004/ibusuioc.pdf
- Călin, Alin Titi (2016): *Traducerea proverbelor: teorii și strategii*, <http://www.revista-studii-uvvg.ro/images/stories/46/2.6.pdf>
- Dumistrăcel, Stelian (2014): *Universalii: mentalități și frazeologie*, <http://www.dacialiterara.ro/1-2014/DL-1-2-2014.pdf>
- Ene, Daniela Lucia (2010): *Conceptul de «echivalență» în traducerea îmbinărilor stabile de cuvinte din limbile engleză și română*, www.philologica-jassyensia.ro/upload/VI_2_Ene.pdf
- Popović, Virginia (2011): *Similarities and differences between the Romanian and Serbian Proverbs, Translating proverbs: theories and strategies*, <http://www.revista-studii-uvvg.ro/>
- Toma, Raluca Felicia (2009): *La transmittion des structures parémiologiques dans l'espace européen*, <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A4083>